

Денисенко С. Н., Романчук О. В., Матвіяс О. В., Мартишук Т. П.,
Львівський державний університет фізичної культури, м. Львів

ФРАЗЕОЛОГІЧНА ДЕРИВАЦІЯ: УТВОРЕННЯ І СТАНОВЛЕННЯ ФРАЗЕОЛОГІЧНИХ ОДИНИЦЬ З ВЛАСНИМ ІМЕНЕМ, А ТАКОЖ ПОХОДЖЕННЯ ВЛАСНИХ ІМЕН ЯК ЇХНЬОЇ СКЛАДОВОЇ ЧАСТИНИ

У статті розглядається фразеологічна деривація, дискутується питання утворення і становлення фразеологічних одиниць з власним іменем, пропонується бачення проблеми походження власних імен як складової частини фразеологізмів.

Ключові слова: фразеологія, фразеологічні одиниці, детерміновані одиниці, фразеологічні антропоніми.

В статье рассматривается вопрос о фразеологической деривации, дискутируется вопрос образования и становления фразеологических единиц с собственным именем, предлагается видение проблемы происхождения имен как составной части фразеологизмов.

Ключевые слова: фразеология, фразеологические единицы, детерминированные единицы, фразеологические антропонимы.

The article deals with phraseological derivation. The point of forming and fixing of nominative phraseological units is discussed. The idea of proper names' origin as a part of a phrase is suggested.

Key words: phraseology, phraseological units, determinated units, phraseological athroponims.

Генезис фразеологізмів з власним іменем.

Не треба заглиблюватись у феномен антропологічних словосполучень, щоб відокремити за походженням дві різні головні групи:

1. **Фразеологізми**, у складі яких власне ім'я відносить нас до певного (реального або вигаданого) денотату, ми називаємо *детермінованими* одиницями, наприклад, **nach Adam Riese** (підтвердження правильного рахунку) – *при правильному рахунку* за іменем Адама Різе, автора відомого підручника з арифметики 16 ст. (1442-1559) або **Tantalusqualen erdulden** – *терпіти муки Тантала*, взятого із грецького міфу, який розповідав, що фрігійський володар Тантал в потойбічному світі терпів постійну спрагу, в той час, як його оточувала вода і різноманітні фрукти, але вони при його наближенні відхилялися від нього [1].

2. **Фразеологічні звороти**, які етимологічно не пов'язані з жодним конкретним денотатом, ми називаємо *недетермінованими*. Наприклад, **j-n zum Otto machen** – *кого-н. висміяти, висварити*, (**j-n auslachen, schelten**) або **sanfter Heinrich** – *добрий хлопець* [2].

Цей розподіл не залишається проте без проблем, тому що не завжди просто визначити походження фразеологізмів. Щоб точно прослідкувати походження таких фразеологічних одиниць, треба звернутись до історії культури, етимології, фольклору і інших дисциплін. Хоч Гарифулін і Антонова (3) стверджують, що можна прослідкувати етимологію більшості ідіом (95%) з антропонімом, ми дотримуємося тієї думки, що знайдеться небагато виразів, генезис яких можна установити однозначно. Велику кількість недетермінованих одиниць на сьогодні не завжди можна установити, маємо справу з детермінованими чи недетермінованими одиницями: наприклад історія прислівникового порівняння **fresh wie Oskar** – *бути смішним, зухвалим*. Ще до кінця не з’ясовано, “невідомо, чи в цьому Оскарі продовжує жити ім’я якої-небудь особи і хто вона була”, – пише П. Л. Рьоріх [4]. При розгляді інших словосполучень, за свідченням дослідників, враховуючи їхнє походження, існують різні твердження, наприклад, у випадку фразеологізму **langer Laban** – *здоровило, каланча* [5].

Походження власних імен як складової частини фразеологічних одиниць.

З погляду на походження власних імен як фразеологічних компонентів виділяють такі групи:

I. Фразеологізми, які втілюють в собі німецькі (національні) власні імена: **für den alten Fritzen** – *даремно*, **den dicken Wilhelm spielen** – *хвалитися, хвастати*.

II. Німецькі ідіоми, які мають у собі німецькі (іноземні) власні імена: **j-d läuft wie Nurmi** – *хто-небудь біжить дуже швидко*, за іменем фінського бігуна на довгі і середні дистанції Raavo Nurmi, **Winston Churchill besuchen** – *йти в туалет – за початковими буквами WC*.

III. Фразеологічні одиниці, в яких відображені власні імена походженням з міфології, античних легенд, наприклад, **von Amors Pfeil getroffen sein** – *бути закоханим* за іменем римського бога кохання Амура; **j-n hat die Muse geküsst** – *хто-небудь уміє складати вірші* за іменем грецької богині – охоронця мистецтва, а пізніше і наук – Музи.

IV. Вирази, які мають біблійні власні імена: **der wahre Jakob** – *справедливий Яків*; **seit Adams Zeiten** – *за давніх-давен (з часів Адама)*.

V. Фразеологізми, які походять зі світової літератури. Наприклад, з шекспірівської класичної драми “Гамлет” ми цитуємо **Was ist ihm Hekuba?** – *кому-небудь абсолютно все рівно*, а також цитуємо назву книжки американської письменниці Бічер-Стоу, в якій йдеться про питання рабовласництва: **Onkel Tommi Hütte (Uncle Tomms Store)** – *хатина дяді Тома*.

VI. Ідіоматичні звороти, які розказують про історичні події, відомі анекдоти, наприклад, **Potemkische Dörfer** – *потемкінські села, ззовні*

щось показне, але яке прикриває негатив. Цей фразеологізм розповідає про те, як фаворит російської імператриці Катерини II Потьомкін під час її подорожі на південь України будував на своєму шляху уявні добротні села, а потім переносив все збудоване, декорації далі на шляху імператриці, немов це були справжні села з кріпаками. Вираз **das Ei des Kolumbus** – *знайти несподівано просте вирішення якого-небудь складного питання* походить від оповідання Бензоніка “Historia del mondo puago” [6], про те, як зуміти просто розбити яйце тупим кінцем, як вчив Колумб, який відкрив Америку.

VII. Фразеологічні сполучення, які проникли в загальний лексикон зі спеціальних лексем, наприклад, спорту, **j-d fährt wie Stuck, Schur** – *хто-небудь добре водить авто або їздить на велосипеді* за ім'ям популярного німецького авто– та велогонщика Штука або Шура: **j-d hält wie Zamoral/ Kreß** – *хто-небудь добре грає у футбол воротарем* за ім'ям іспанця Замори або німця Креса.

VII. Фразеологізми або фразеологічні варіанти з власним іменем, які виникли за межами Німеччини, Швейцарії або Австрії: **da will ich Veitl heißen** (австрійський варіант) – *клятва, урочиста обіцянка, що все сказане правда*, **das isch ein Joggel** (швейцарський варіант) – *бути дурним, клеїти дурня*.

IX. Ідіоматичні вирази з інших мов. Але тут з одного боку треба зауважити прямі запозичення, як наприклад, **JohnBull** – *символічна фігура Англії з 17 ст., яка зображає в карикатурах все негативне*, а з іншого боку є фразеологічним кальками: **Buridan Esel** – *людина, яка не може вибрати одного із двох предметів*, за Йоганном Буріданом, французьким філософом 14 ст. [7]. Цікаво, що навіть іншомовні родові поняття приводять до утворення німецьких антропонімічних фразеологізмів, наприклад, австрійський вираз **Frau Blaschke** – *наївна, легковажна особа*, веде до чеського *blazka*, яке утворює дериват від *blaha* – *щасливий*.

Історія розвитку одного фразеологізму може нарешті привести до відображення його в інших мовах. Наприклад, німецьке **der blaue Peter** – *синій прапор*, як сигнал до відплиття корабля, походить з англійського the blue Peter, що стало переосмисленням французького дієслова *partir* – відходити. Спостерігається і протилежне явище, коли іншомовні антропологічні словосполучення стають джерелами утворення німецьких виразів, так наприклад, угорське **tudja a Herko pater** – *дослівно, це знаєсвятій Герко*, тобто німецьке **Herr Gott Vater** – *Господь Бог*.

3. Фразеологізми, які мають німецькі антропоніми.

Відповідно до теми і характеру нашого дослідження, антропологічні одиниці першої групи (детермінативи) мають основну рису. Ці вирази, зважаючи на походження німецький власних імен, а також на їхню структуру, гетерогенні. За генетично-етимологічним аспектом тут можна визначити наступні головні типи:

(1) ідіоми за фактами і подіями, а також видатними особливостями німецької історії. Спогад про народного героя “**Marschal Vorwärts**”, “**Маршала вперед**” визвольних воєн живе і в прислівному виразі **rangehen wie Blücher** (народний герой Блюхер) – *бути мужнім* [8]. Або **dazu hat Buchholz kein Geld** – *у Бухгольца немає грошей*. Відомо, що державний скарбник Пруссії Фрідріх Август Бухгольц нікому не видавав кредити, особливо після семирічної війни, цим виразом він показував, що казна спустошена.

(2) Фразеологізми, у яких власне ім'я пов'язане з літературним твором. Так, вираз **die Kraniche des Ibykus** (символ помсти) – *журавлі Ібікуса* пов'язаний з однойменною баладою Ф. Шіллера. Титульний герой тривіального роману Христіяна Августа Вульвіуса (пізніше він став зятем Гете) “**Rinaldo Rinaldini**”, *капітан розбійників* (1797-1800), став у мовному вживанні синонімом до слова “Räuber” [9].

(3) Фразеологічні одиниці, компоненти яких походять з народних казок, легенд, пісень. Наприклад, **Frau Holle schüttelt ihre Betten aus** – *йде сніг, падають білі пухнасті сніжинки*, має своїм джерелом фольклор, дослівно “*Фрау Голле перетрушує свої ліжка*”. Вираз **den schwarzen Peter in der Tasche haben** – *бути винуватим, відповідальним за що-небудь*, походить з дитячої гри в карти, в якій наявність “чорного Петера” означає домовленість з іншими учасниками про який-небудь жарт [10].

(4) Звороти, в яких теж власне ім'я з'являється з гумористичними відтінками, але окремо взяте не вживається. У такому випадку мова йде про жартівливе ім'я, з яким утворюється жартівлива конструкція, наприклад, **j-d ist ein Baron von Habenichts** – *бідний чоловік простого походження*, “*Барон нічого*”, складається з “haben” + “nichts” – “мати” + “нічого”; **er ist der Doktor Siemann** – *він залежить від своєї жінки*, “*він є під п'ятою жінки, виконує все, що вона скаже*”. “Siemann” або “Siemadl” в баварсько-австрійських діалектах вираз для чоловіка, залежного від жінки, походить від “hē” + “Mann” – “вона” + “чоловік” [11].

4. Новоутворення, семантичні перетворення.

При дослідженні етимологічно-історичних питань треба наголосити на тому, що лексичний і фразеологічний склад кожної природної мови постійно розвивається, стає багатшим і диференційованим, народжуються нові фразеологізми і фразеологічні значення. Громадсько-політичний, фаховий процес, а також збагачення художньої літератури та мистецтва вирішують нові асоційовані словосполучення і конотації, що також відображаються у фразеології. Так, новоутворення **Karajan der Kreuzungen** – *дорожній поліцейський* виникло у 1955 році за іменем відомого диригента Герберта фон Караяна [12].

Отже, приклади показують, що фразеологізми в цьому відношенні використовують як гумор, так і перебільшення, наприклад, **das ist ein Gedanke/ eine Idee von Schiller** (дослівно це думка, ідея Шіллера) – *осо-*

бливо щаслива думка або **he ist mit Adam jung west** (нижньонімецьке) – **er ist seht alt** – він дуже старий.

У народній мові виникають навіть парадоксальні формулювання. Так, **von Pontius zu Pilatus laufen**(*бігати від Понтія до Пілата*) – *бігати від одного до іншого*. На перший погляд цей вираз включає повну нісенітницю: “Pontius” і “Pilatus” – це один і той же чоловік. Фразеологізм розповідає, як Ісуса Христа римський правитель Понтій Пілат посилав до імператора Геродота, щоб той його засудив. Проте останній відсилав його назад, до Понтія Пілата [13].

Деякі широко вживані фразеологічні словосполучення з власним іменем скорочуються в розмовній мові і утворюються за фонетичною подібністю останнього слова, наприклад, **vom Duden und Blasen keine Ahnung haben** – *не мати ні найменшого уявлення про предмет, ні в зуб ногою*. Йдеться про словник правопису німецької мови Дудена “Rechtschreibung”. Часто продуктивність новоутворень фразеологізмів залежить від скорочень, змін лексичного складу. Наприклад, вираз **die Ibiche des Kranikus (Kraniche des Ibykus)** – *Ібикові журавлі*, який утворив Марсель Зельцер від назви балади Ф. Шіллера, який став символом помсти, відплати кому-н [14].

Антропологічні фразеологізми можуть на протязі часу перетворюватися в семантично-стилістичному плані. Наприклад, утворений Ф. Шіллером вираз **ich kenne keine Pappenheime** – *я точно знаю, з ким маю справу* спочатку вживався в позитивному плані як похвала всім бійцям полку Паппенгеймера, а потім в процесі вживання цей фразеологізм набув негативного значення [15].

Як показали приклади, фразеологічні антропоніми мають ті самі риси, як і більшість фразеологізмів. Різниця тільки в тому, що семантичні перетворення властиві всім одиницям фразеологічної системи німецької мови. Їхня головна особливість полягає в тому, що семантичні перетворення, які детермінують всі явища в інших сферах фразеології, означають перехід власного імені у “вторинне існування”. Ця ознака показує як виникнення, так і основні особливості фразеологічної мікросистеми, про яку йдеться в цьому дослідженні.

Література:

1. Wahrig, Gerhard: Deutsches Wörterbuch. Völlig überarbeitete Herausgabe. München, 1980. – S. 3688.
2. Білович Л. І., Гришин Н. Н. Німецько-руський фразеологічний словарь. Изд-во “Русский язык”. – М., 1975. – С. 273.
3. Гарифулін Л. В. / Антонова М. К. : Устойчивие сочетания с антропонимами (в сопоставительном плане). – В: Фразеология, вып. 1. – Челябинск, 1973. – С. 144-165.

4. Röhrich, Lutz: Lexikon der sprichwörtlichen Redensarten. Freiburg – Basel-Wien, 1973. – S. 287.
5. Там же. – С. 363.
6. Büchmann, Georg: Geflügelte Worte. Der Zitatenschatz des deutschen Volkes. Berlin, 1964. – S. 611.
7. Там же. – С. 144.
8. Röhrich, Lutz, Wien. – С. 144.
9. Böttcher, Kurt: Geflügelte Worte. Zitate, Sentenzen und Begriffe in ihrem geschichtlichen Zusammenhang. 5. Aufl. Leipzig, 1985. – S. 375.
10. Röhrich, Lutz. Lexikon der sprichwörtlichen Redensarten. Freiburg-Basel-Wien, 1979. – S. 717.
11. Там же. – С. 952.
12. Küpper, Heinz: Wörtetbuch der deutschen Alltagssprache. – München, 1970. – S. 426.
13. Borchard, W. / Wustmann, G. / Schoppe, G. Die sprichwörtlichen Redewendungen im deutschen Volksmund. Nach Sinn und Ursprung erläutert. Siebente Auflage, neu bearbeitet von Dr. Alfred Schirmer. – Leipzig, 1955. – S. 383-
14. Küpper, Heinz – Wörterbuch der deutschen Umgangssprache, Hamburg, 1955, S. I/ 169.
15. Денисенко С. Н. Німецько-українсько-російський довідник, Словник-довідник з фразеологічної деривації на основі існуючої фразеології німецької мови з перекладом прикладів на українську та російську мови. – Вінниця, 2005. – С. 191.